

**DIPUTACIÓ DE BARCELONA. XX JORNADES DE MUSEUS I ADMINISTRACIÓ LOCAL:
REPENSAR ELS MUSEUS LOCALS, 27-28 de setembre de 2007.**

MUSEUS LOCALS PER A QUÈ?

Llorenç Prats¹

Els museus locals són amb freqüència objecte de desig per part de tres tipus d'agents socials diferents: l'administració local, els agents culturals locals i la població (també local, és clar).

Aquests agents poden actuar tots alhora, o no; tots en un mateix sentit, o en sentits diferents i fins i tot contraposats i per tant, sovint, conflictius o incompatibles.

Quan parlo de museu, que és el terme que, més que més localment, se sol utilitzar, em refereixo a "museu en qualsevol de les seves formes actuals", o, per dir-ho d'una altra manera, a entitats de gestió del patrimoni, que poden prendre diverses formes, segons les modes i els models considerats més eficaços i adients per als objectius de les lògiques i interessos dels diversos agents, i que, per tant, també poden ser, sobre el paper, diverses, encara que al final s'hauran de plasmar en una realitat material i funcional concreta.

Quines són les lògiques i els interessos dels agents que participen d'aquest desig de museu?

Pel que fa a l'administració local, hi ha una legítima aspiració a dotar les localitats que administra de les infraestructures i serveis culturals precisos per desenvolupar una activitat cultural plena. La concreció d'això depèn, és clar, del tamany de les poblacions, però hi ha com desideràtum mínim universal que totes les administracions locals, si més no en el nostre context cultural més pròxim, comparteixen. Idealment, aquest desideràtum estaria integrat per:

¹ Aquesta aportació és fruit de les recerques i reflexions efectuades en el marc del projecte de recerca SEJ2005-07389/GE0G, finançat per la Direcció General de Investigació del Ministerio de Educación y Ciencia.

la sala d'actes polivalent i centre d'entitats, la biblioteca-centre de documentació multimèdia, amb accés a internet, i el museu, centre d'interpretació del patrimoni o similar. En un altre sentit, no tan legítim ni altruista, l'administració local aspira a satisfer la clientela i obtenir bons resultats electorals. I, en darrer terme, però no per això menys important, està sotmesa sempre a la temptació de deixar empremta a la història, a la història local, és clar, i si pot ser una empremta material, millor.

La resta d'administracions públiques no solen participar en la creació o adequació d'aquestes infraestructures ni en la prestació d'aquests serveis locals, no més enllà de fer alguna contribució econòmica puntual. Tret d'aquelles administracions que, de fet, tenen precisament la seva justificació en els serveis que presten al món local. Em refereixo particularment a les diputacions i consells comarcals, que, a la pràctica, entre el govern autonòmic i el municipal, vénen a constituir una mena de mancomunitats de municipis creades a priori i des de dalt, i que només troben la seva raó de ser (si és que han de ser) en el servei al món local, operació, per cert, molt complexa que se sol resoldre transformant el servei al món local en servei a l'administració local, que, com veurem, no és ben bé el mateix.

Els agents culturals locals poden ser molt diversos. En primer lloc, hi ha agents individuals i agents col·lectius. Aquests darrers (centres d'estudis i altres entitats, segons els casos), com a tals (depenent també de factors com la seva vitalitat i implantació), poden exercir més força tant en l'administració com en la població. Els agents culturals individuals també presenten una àmplia casuística, que va, podríem dir, des dels clàssics erudits locals de tota la vida fins als gestors culturals vocacionals (és a dir no professionals), amb tota una detallada gradació i amb diverticles de tota mena. És un col·lectiu difícil de generalitzar, més enllà del seu interès actiu per la cultura. Els agents culturals locals (vocacionals, no depenents de l'administració ni d'altres interessos professionals, insisteixo) poden tenir actituds molt diverses respecte al patrimoni: des del desinterès a la més viva implicació. I també tenir actituds i relacions diverses entre ells i respecte a l'administració, que els porten des de treballar junts i en una mateixa direcció fins a mantenir posicions divergents, complementàries o obertament confrontades. Els

agents culturals locals (segons el seu nivell de formació i coneixement del sector i del context) poden ser molt importants a l'hora de fer anàlisis crítiques respecte al model hegemònic, més afinades i ajustades a la realitat i expectatives culturals locals. No per això necessàriament desinteressades (ni, com ja hem dit, coincidents), però sí (en part per això mateix) més plurals, fonamentades i, en tot cas, menys interessades i agressives que les de l'administració (en la mesura que no tenen poder, ni, habitualment, recursos propis per executar-les).

La població local, per les mateixes raons esmentades, en principi veu el museu (com la biblioteca, la sala d'actes, el centre d'entitats...) com un benefici inqüestionable per a la localitat, i per tant, genèricament, tendirà a veure amb bons ulls qualsevol iniciativa en aquest sentit. Però la població com a tal (no els agents culturals locals) no s'implicarà directament en el procés de creació d'un museu o de gestió del patrimoni, a no ser que no es produeixi algun daltabaix excepcional que comporti una implicació extraordinària. Em refereixo al que he definit algunes vegades com a "museologia de la frustració" i que ara no cal detallar.² Tanmateix, aquest interès diguem-ne passiu de la població no deixa de ser un interès, que pot prendre formes diverses i més actives en circumstàncies particulars. N'esmentaré, i breument, només tres:

El descobriment d'elements patrimonials de gran interès (una troballa o un jaciment arqueològic de peculiar rellevància, per exemple), que confereix protagonisme a la localitat en els mitjans científics i de comunicació, que estimulen l'autoestima i interès local. Això val també per a eventuais inversions i ubicacions patrimonials locals de gran relleu, fetes per les administracions (o fins i tot per l'empresa privada). Per no referir-nos a Catalunya, pensem en casos com Atapuerca, El Soplao, Teverga o les Catedrals del Vi de La Rioja -incloent el museu de la Dinastia Vivancos, a Briones - (cadascun amb les seves especificitats).

Una segona situació que podria impulsar l'interès i la urgència de la població per a l'apropiació patrimonial, el reviscolament o creació ex novo de museus locals o figures similars, és l'amenaça identitària percebuda a causa de les migracions. Em refereixo sobretot (no exclusivament però sí sobretot) a migracions internes, fonamentalment a fenòmens d'expulsió

² Vegeu, per exemple, Llorenç Prats, *Antropología y patrimonio*, Barcelona, Ariel 1997, o Llorenç Prats "Ativações turístico-patrimoniais de carácter local" a E. Peralta i M. Anico (eds.), *Patrimónios e identidades*, Oeiras, Celta, 2006, pp. 191-200.

de població de les ciutats grans i mitjanes cap a poblacions perifèriques (normalment a la recerca d'una millor relació entre preu de l'habitatge i qualitat de vida, o simplement per la impossibilitat d'assumir els costos de l'habitatge al cor de la ciutat). Ho coneixem de primera mà perquè Barcelona n'és un exemple paradigmàtic, però és una situació que es dona a moltes ciutats del món ric, fins i tot a ciutats relativament petites, com Lleida, on jo he tingut ocasió d'estudiar-ne i d'intentar gestionar un cas concret. En aquests casos, a les localitats receptores, aquelles localitats on representa que "tothom es coneix" es produeixen dinàmiques d'exclusió (més o menys conscients i voluntàries), la població i la identitat es "bunqueritzen" i es redueix mentalment la localitat i la població al "poble de tota la vida". Les activacions patrimonials es requereixen o reviscolen amb urgència i adquireixen un caràcter obertament totèmic.

La tercera situació que esmentaré és la que es pot donar arran dels cants de sirena d'un suposat turisme cultural i de la dinamització econòmica que pot comportar. No em puc estendre en aquest apartat, que és molt complex, i sobre el que ja he escrit en diverses ocasions.³ Només apuntaré que si, fins ara, no hi ha hagut demanda de turisme cultural a la localitat i no és el cas que s'hagin descobert o creat de nou grans atraccions patrimonials, capaces per elles mateixes d'atreure un nombre suficient de visitants dels mercats emissors i de justificar en conseqüència la creació i viabilitat d'infraestructures i serveis turístics i de sectors associats, tot plegat no passarà de ser una entelèquia més o menys ben intencionada i desinformada, que ens portarà, des d'un altre punt de partida a la mateixa frustració de les expectatives que esmentàvem abans. En aques cas, només cal mirar els números.

De totes aquestes lògiques (i d'altres) en neixen projectes, habitualment impulsats per l'administració local o per agents culturals locals amb el vist-i-plau i els recursos de l'administració - sense poder no hi ha patrimoni -, i, més rarament, a partir de processos o catàrsis col·lectives (com els que ja he esmentat), o d'iniciatives empresarials.

³ Vegeu, per exemple, Llorenç Prats i Agustín Santana, "Reflexiones libérrimas sobre patrimonio, turismo y sus confusas relaciones" a A. Santana i Ll. Prats (eds), *El encuentro del turismo con el patrimonio cultural: concepciones teóricas y modelos de aplicación*, Sevilla, Fundación El Monte, 2005, pp. 9-25 o l'article esmentat a la nota anterior.

Normalment, aquests projectes s'encarreguen (mitjançant concursos, restringits o no, o per adjudicació directa) a gabinets o consultories de tècnics en l'elaboració i gestió de projectes culturals i patrimonials. Aquests tècnics elaboren i executen (o supervisen l'execució) del projecte amb més o menys professionalitat i eficàcia (tenim tècnics molt ben preparats a Catalunya). Tanmateix, aquests tècnics, per bons que siguin, sempre estan limitats, per l'apriorisme de la necessitat o la conveniència d'elaboració i execució del projecte: l'encàrrec en ell mateix. Es tracta d'una limitació fonamental, perquè no els permet plantejar-se les primeres, més elementals i transcendents qüestions respecte al projecte. Qüestions com:

- Cal un projecte d'activació i gestió patrimonial, sigui el que sigui, en aquesta localitat?
- Hi ha una demanda social, i una raonable certesa, respecte a un ús suficient d'aquest equipament per part de la població (o en el seu cas de visitants foranis)?
- És prioritari aquest equipament respecte d'altres necessitats, projectes o aspiracions culturals de la població?

El fet de dependre professionalment de l'elaboració i execució de projectes (després parlarem del manteniment) obliga al tècnic a excloure (conscientment o inconscientment i més o menys a desgrat) del seu repertori de respostes, una que hauria de donar amb relativa freqüència respecte a aquestes qüestions i d'altres de similars. Aquesta resposta és "no".

Potser alguns tècnics, especialment preocupats per aquesta problemàtica i ben posicionats en el mercat, es poden permetre de negar-se a l'elaboració i execució dels projectes més descabellats, però la mateixa qualitat i prestigi d'aquests tècnics fa que, sovint, els seus gabinets siguin més amplis i complexos, més gent en depengui laboralment, i això limita la seva capacitat de maniobra. Potser, si més no, els tècnics més preocupats per la implicació social del seu treball eviten, en la mesura del possible, de presentar-se a determinats concursos. Tanmateix, el món de l'elaboració i execució de projectes patrimonials (el món de la gestió patrimonial en general, podríem dir), parteix del "què", del "com" i, com a molt, del "per a què", però difícilment pot partir del "per què", que comportaria, en un bon nombre de casos la renúncia al projecte.

Potser anem massa enllà i no hi ha cap motiu per qüestionar a nivell local el “desig de museu” i el “pack d’equipaments i serveis culturals estàndar”? Al capdavall, tot això, no representa en tot cas un benefici per a la població? Quin mal fa?

Penso, i intentaré explicar-ho, que sí que hi ha motius per qüestionar a nivell local el desig de museu i el pack d’equipaments i serveis culturals estàndar, que no representa necessàriament i en tot cas un benefici per a la població i que, en certs casos, pot reportar perjudicis, o, per dir-ho d’una altra manera, presentar un saldo negatiu en la balança entre costos i beneficis (no únicament econòmics, és clar).

La primera qüestió la planteja la universalitat i homogeneïtat d’aquest pack d’equipaments i serveis culturals estàndar. Les localitats són molt diverses i les necessitats i prioritats culturals també. No hi ha cap pla en aquest sentit que es pugui dissenyar en abstracte ni des de dalt. Cal baixar a peu de carrer, conèixer el context sòlidament i de primera mà, sense interessos preestablerts. Això requereix un treball llarg, minuciós i de resultat incert, sí, però és l’única manera d’ajustar els projectes a la realitat i no viceversa. Hi ha localitats on pot resultar que el més convenient sigui ajuntar les quatre activitats que hi ha en un sol equipament per crear sinèrgies en lloc de dispersió; en d’altres, pot ser que la necessitat d’integració entre col·lectius de població que no es relacionen (autòctons i immigrants, normalment) faci peremptòria la necessitat d’instruments culturals que facilitin aquesta integració per projectar el futur; en d’altres, cal respectar moviments heterodoxos o alternatius autogestionats que ni volen ni demanen la intervenció de l’administració; en d’altres, potser cal fer alguna gran intervenció per recuperar l’autoestima enfront de situacions traumàtiques; en d’altres, hi pot haver una activitat particularment destacada per la participació col·lectiva que congrega, que reclami una atenció preferent i clarament diferenciada; molt sovint, cal tenir present enemistats històriques entre entitats que cal respectar, en el sentit que es resolguin per la seva pròpia dinàmica; i sempre la diversitat de versions col·lectives (o compartides) de la memòria que hi ha envers uns i altres fets... i així podríem anar descrivint situacions diverses indefinidament.

Això vol dir que una solució igual per a tothom, ni tan sols semblant, no ens serveix. I això fa que ens preguntem qui i com decideix realment el que es fa, el que és realment necessari. És

fruit d'una anàlisi acurada, sobre el terreny, realitzada per tècnics independents i ben preparats, que contempli tant la realitat més o menys objectivable com les aspiracions de la població, de tota la població? O és fruit de l'aplicació mimètica del pack esmentat i de les necessitats polítiques immediates de l'administració local? Tot plegat afavorit sovint pels ajuts i serveis finalistes que presten altres administracions polítiques, com ara les diputacions.

Posaré un exemple: en una localitat que conec bé hi havia un antic ateneu del temps de la República, que havia estat el centre de la vida social i cultural de la població fins que es va tancar ara fa algunes dècades. Des d'aleshores ha restat abandonat i en un estat mig ruïnós però perfectament recuperable. Ara fa uns anys, no gaires, l'administració local es va plantejar que calia renovar la vella (i realment obsoleta) biblioteca municipal. La Diputació de Barcelona finançava la nova biblioteca si disposava del terrenys públics necessaris per edificar-la. L'administració local li va oferir diversos emplaçaments, entre els quals l'ateneu (és a dir, enderrocar l'antic ateneu per construir-hi la nova biblioteca). Tot i que hi havia altres emplaçaments possibles, terrenys públics en diverses ubicacions, finalment, es va optar per enderrocar l'ateneu. Això va provocar un cert malestar en la població, que hagués pogut derivar en mobilitzacions si els interessos polítics d'uns i altres (govern i oposició) no ho haguessin frenat. La raó última, si més no de cara a la població, era que els tècnics de la diputació havien dit que era la ubicació més adient. A hores d'ara, l'ateneu està enderrocat i properament s'hi edificarà la nova biblioteca.

La localitat a què em refereixo és una d'aquestes localitats perifèriques de la conurbació barcelonina que, en pocs anys, ha vist més que doblada la seva població a causa de les migracions provinents de Barcelona i les localitats veïnes. Això ha provocat problemes de tota mena: d'infraestructures, serveis, encariment del sòl... i també la coexistència paral·lela de dues comunitats de fet: la del "poble de tota la vida", que s'ha sotmés a un procés (en bona part inconscient, fins i tot invisible des de la seva perspectiva) de "bunquerització identitària", i la dels "nouvinguts", que, més que una comunitat, constitueixen (de moment) un aglomerat informe que utilitza la localitat com a ciutat dormitori.

Es tracta d'un model evidentment insostenible de cara al futur i que, per tant, hauria de prioritzar (a més a més de la renovació d'infraestructures i serveis) instruments d'integració,

que són fonamentalment, en aquests casos, instruments culturals. Cal dir dir que no s'ha fet res en aquest camp, és més, gairebé tota la inversió municipal en activitats i serveis culturals (en noves infraestructures no n'hi ha hagut des de fa temps) ha repercutit fonamentalment sobre el nucli dur del "poble de tota la vida". Hi ha casos d'integració individual, naturalment, però la majoria de nouvinguts, per dir-ho gràficament, ni tan sols saben on viuen.

L'ateneu representava una oportunitat extraordinària. D'una banda era un "lieux de mémoire" esplèndid, en el sentit que Pierre Nora utilitza aquesta expressió.⁴ Tota la població "de tota la vida" de més de quaranta anys hi tenia dipositats records entranyables. Però, d'altra banda, el fet d'haver estat inactiu durant dècades i d'haver-lo de restaurar i repensar per al temps present, obria una ocasió única per fer una política activa de captació de nouvinguts, per part de l'administració local, per integrar-los en la refundació de l'ateneu. D'altres institucions de la localitat estan massa "bunqueritzades" de fet (encara que nominalment representi que no), i no duen a terme polítiques actives d'integració. I si els nouvinguts arribessin a crear alguna entitat, la "població de tota la vida" no hi participaria. L'ateneu representava un estrany "vòrtex". Si s'hagués recuperat, la població de tota la vida no hi hauria pogut deixar de participar, i els nouvinguts (alguns nouvinguts), si s'hagués dut a terme una política activa d'integració, haguessin pogut fer-se seva, també, una entitat que, curiosament, essent vella, era, alhora, de nova fundació. Potser per a uns l'ateneu hauria estat l'ateneu d'abans i per a d'altres un mena de casal cultural nou de trinca on desenvolupar les seves activitats, però uns i altres s'haurien trobat, potser en l'únic espai cultural possible, i d'aquesta trobada n'haurien pogut néixer, qui ho sap, projectes conjunts. Ara no. Ara ja no hi ha ateneu, ni projectes. Hi haurà una nova biblioteca, que hi hauria pogut ser igual, més amunt o més avall, però això no solucionarà les necessitats culturals prioritàries de la localitat. Esperem que, ara, a ningú se li acudeixi, a més a més, de fer un museu, perquè en aquest cas, l'únic que faria seria aprofundir el procés de "bunquerització".

He explicat aquest exemple amb un cert detall per mostrar com l'aplicació de models abstractes i suposadament beneficiosos i les bones intencions d'unes i altres administracions, quan no se subordinen a estudis rigorosos i contextuals, poden produir resultats nefastos, o si més no

⁴ Pierre Nora, *Les lieux de mémoire*, Paris, Gallimard, 1993.

desafortunats. I no és cap excepció, podria explicar altres exemples en el mateix sentit que he tingut ocasió d'estudiar i d'intentar gestionar personalment, i també exemples de planificacions ben fetes, però, als efectes que ens interessin, penso que amb aquest ja n'hi ha prou.

Hi ha altres problemes que qüestionen la suposada universalitat dels beneficis del que he anomenat "pack d'infraestructures i serveis culturals estàndar". Problemes diversos, com el contrast entre la lògica de l'administració municipal i la lògica dels serveis culturals i patrimonials. Un col·lega meu diu que mancomunar la recollida d'escombraries és molt fàcil perquè ningú vol les escombraries, però que mancomunar la gestió del patrimoni no, perquè tothom vol el patrimoni. Però l'altre gran problema per excel·lència és el del manteniment i la gestió.

En primer lloc, cal tenir present que totes les inversions públiques són alternatives. Els pressupostos, el pressupost municipal en aquest cas, és un. Es pot estirar una mica més o menys, però els recursos, els diners, que hi ha són els que hi ha i s'apliquen a partides concretes per a activitats o serveis i projectes concrets. Això vol dir que, si renovem l'enllumenat, possiblement no poguem fer uns jardins que teníem previstos, o que, si fem els jardins, potser s'haurà d'esperar la campanya de recollida selectiva. I això vol dir també que, si fem un museu potser haurem d'ajornar el casal d'entitats o la renovació de l'enllumenat... Amb totes les seves complexitats i exigències, un pressupost és un joc de vasos comunicants: recursos limitats, per a actuacions alternatives. En el cas dels museus locals, o altres institucions de gestió del patrimoni, que ens ocupa, el problema no és tant la inversió inicial, que és important, però per a la qual es poden trobar ajudes puntuals d'altres administracions, com el manteniment. Un museu no és una acció puntual, com una exposició, sinó una infraestructura estable que necessita personal per mantenir-la i fer-la funcionar. Un museu tancat, o un museu que amb prou feines pot mantenir el dia a dia i no es renova ni programa activitats que reverteixin en la població, no és que sigui un mal museu, simplement no és un museu.⁵ I el personal, a part d'altres despeses menors de manteniment, no és una despesa

⁵ Com és sabut, el primer paràgraf de la definició de museu que dona l'ICOM diu: "El museu és una institució permanent, sense ànim de lucre, al servei de la societat i del seu

puntual per a la qual es poden obtenir subvencions igualment puntuals, sinó una despesa estructural, fixa i important, que priva a la població de la possibilitat d'altres despeses (culturals o no) potser molt més profitoses. A Barcelona hi ha un museu que rep uns 20.000 visitants i usuaris a l'any i hi treballen unes cinquanta persones. No és cap cas excepcional. En canvi, hi ha museus ubicats en localitats petites i apartades que atenen el mateix nombre de visitants i usuaris amb una plantilla de personal fix que es pot comptar gairebé amb els dits d'una mà (ho dic amb dades fefaents). El Museu Picasso de Barcelona, que atén bastant més d'un milió de visitants i usuaris a l'any, funciona amb una plantilla fixa d'una vintena de persones, amb els serveis comercials i de seguretat externalitzats. Escampats per tot Catalunya hi ha més de dos-cents museus i col·leccions obertes al públic que no arriben als mil visitants i usuaris l'any, amb un repartiment molt desigual i comptant, és clar, el públic escolar. Només són números, certament, però suggereixen coses.

Això vol dir que no hem de fer cap més museu local i que hem de tancar els que hi ha ara? No, òbviament no vull dir això, sinó que els pressupostos públics són sagrats i la realitat és diversa i que cal saber molt bé què convé, si convé i com convé, abans de posar-nos a planificar infraestructures i serveis culturals. En tot cas, el museu no és una opció "necessària" en tots els casos, ni molt menys. De fet, hi ha altres maneres més àgils, econòmiques i eficaces de gestionar el patrimoni (i no em refereixo precisament a la indiscriminada proliferació de centres d'interpretació), fet pel qual personalment recomanaria molta prudència i contenció a l'hora de projectar nous museus, cosa que no treu que, en determinats casos, sigui plenament recomanable, però són més aviat excepció.

Ens hauríem de preguntar, i aquesta reflexió val tant per als nous museus locals que es puguin crear com per als ja existents, si el museu, i específicament el museu local, ha de formar part de la cultura espectacle (o contemplativa, si es prefereix aquesta expressió), o de la cultura participativa (o activa, com vulgueu). És a dir, el museu i les seves activitats, per fer un símil, s'han d'assemblar més a una programació de teatre (o dansa, o música...), amb grups professionals, vinguts de fora, que la població va a veure, si li ve de gust, o bé a la programació desenvolupament, oberta al públic, que adquireix, conserva, investiga, difon i exposa els

i activitat d'una companyia local de teatre (o dansa, o música...) afeccionat? O bé, per fer un altre símil, el museu s'ha d'assemblar més a una sala d'exposicions o a una biblioteca (tal com ara són concebudes, s'entén, és a dir, no només com un centre de documentació interactiu sinó com a fogar d'activitats diverses i en bona part autogestionades: clubs de lectura, teatre, centres de recerca...)? S'ha d'assemblar més a una conferència o a un debat? ... Penso que, sobretot a nivell local i col·lectiu, cultura és fer cultura (la cultura espectacle o contemplativa és al capdavant i en última instància una activitat individual). Penso que el patrimoni (i ara no tinc temps per desenvolupar aquesta idea)⁶ més que en els llocs i en els objectes radica en les persones. I penso que la millor gestió sempre és aquella que més s'acosta a l'autogestió.

Museus locals sí, si calen, però museus autogestionats, en el benentès que els administradors locals són, com tots, servidors públics, i que els agents culturals locals i els tècnics en gestió del patrimoni són, sí, com la resta de la població, protagonistes de la cultura, però no els únics, i han d'exercir a més a més, uns per devoció i els altres, si més no, per obligació, com a personal auxiliar.

Proposo doncs, per acabar, que, talment com es fa amb els casals de cultura o les sales d'assaig i representacions de tota mena (o, si no es fa, s'hauria de fer), obrim els museus locals de bat a bat perquè hi entri la població, no com a espectadors o eventuais participants d'alguna activitat preprogramada, sinó (auxiliats pel personal tècnic) per prendre'n possessió com a gestors de ple dret.

testimonis materials de l'home i el seu entorn per a l'educació i el gaudi del públic que el visita.”
⁶ Vegeu el meu article “ Concepto y gestión del patrimonio local”, Cuadernos de Antropología Social de la Universidad de Buenos Aires núm. 21, 2005, pp. 17-35 (també disponible en línia).